افتـاد و با تصرف مازنـدران و اسـترآباد در عمل دریای مازندران به دریایی روسی بدل شد که پیرامون آن به‌طور کامل در اختیار روس‌ها بود.

متنـی معـروف وجـود دارد کـه بـه غلـط به‌عنوان وصیت‌نامه پترکبیر شناخته می‌شود و در آن آمده است: «بر شـما لازم اسـت که بی‌درنگ کشـور گرجسـتان و سرزمین قفقاز را بگیرید و پادشاه ایران را دست‌نشانده و فرمان‌بردار خود کنید. پس از آن باید آهنگ هندوستان کرد، زیرا که کشوری بسـیار بزرگ و بهترین بازار تجارت اسـت و هرگاه بدانجا دسـت یافتید هر قـدر پول که به وسیله انگلسـتان به‌دسـت می‌آید می‌توان مستقیماً از هندوستان فراهم کرد.

کلید هندوسـتان هم سـرزمین ترکسـتان اسـت، تا می‌توانید باید به‌سـوی بیابان‌های قرقیزسـتان و خیوه و بخـارا پیش بروید تا بـه مقصود نزدیک‌تر شـوید و اما تأمـل و تأنی را نباید از دسـت داد و باید از شـتاب‌کاری خودداری کـرد.» با وجـود آنکه این متن تا سـال‌ها به عنـوان وصیت‌نامه پترکبیر برای دسـت‌یابی به آب‌های گرم خلیج‌فارس شناخته می‌شد اما این سند را مهاجران لهسـتانی در سـال ۱۷۹۵ میلادی جعل کردند تا افکار عمومی فرانسوی‌ها و سایر اروپایی‌ها را علیه امپراطوری روسـیه برانگیزند. بـا این حال اصول درج‌شـده در این متن در سیاسـت خارجی روسـیه تزاری ساری و جاری بـود و در واقـع متـن جعلی با تفسـیر سیاسـت عملی روس‌ها نوشته شده بود.

هم‌زمان با اقدامات پترکبیر ترکان عثمانی هم فرصت را غنیمت شمرده و به بهانه اینکه عده‌ای سنی‌مذهب در شـیروان به دست مأمورین دولت ایران به قتل رسیده‌اند آمـاده حمله به ایران شـدند. شیخ‌الاسـلام اسـتانبول فتوایی صـادر کرد که کلیـه مؤمنین مسـلمان مکلفند شیعیان رافضی را نابود کنند و عثمانی‌ها به تصور اینکه اگـر در تسـخیر ایران بـر روس‌ها پیشدسـتی کنند راه پیشرفت روسیه را به طرف جنوب خواهند بست در ژوئن ۱۷۲۳ به شاه تهماسب دوم که پس از سقوط اصفهان و حضور افغان‌ها تسلط چندانی بر مملکت نداشت اعلان جنگ دادند و به آسـانی شـماخی و تفلیـس را تصرف کردنـد. پس از این فتوحات دولت عثمانی سـفیری نزد پتر کبیر فرسـتاد و اخطـار کرد که اگر قوای روسـیه از دربند به طرف جنوب تجـاوز کند به منزله اعلان جنگ به دولت عثمانی خواهد بود.

پتر کبیر هم که مایل نبود با عثمانی وارد جنگ شـود یک پادگان سـه‌هزار نفـری در دربند به جای گذاشـت و بـه سـن‌پترزبورگ مراجعت کرد. عثمانی و روسـیه که بـا سوءاسـتفاده از عدم وجـود دولت مرکـزی در ایران توانسـته بودند بخش‌های مهمی از شـمال ایـران را به تصرف خود دربیاورند، خشـنود از این امر تنها به دلیل نگرانی از واکنش دیگری پیشروی خود را متوقف کردند وگرنه قدرت مرکزی در ایران برای مقابله با پیشـروی هر یک از آنها وجود نداشت.

شاه تهماسب دوم نیز که در قزوین مستقر بود نه توان نظامی مقابله با افغان‌های مسـتقر در اصفهان را داشت و نه از کفایت رویارویی با توسـعه‌طلبی ترکان عثمانی و روسـیه تزاری بهره‌مند بود. این وضعیـت برای عثمانی و روسـیه بسیار مطلوب بود و روسـیه سفیری را نزد شاه تهماسب اعزام کرد و زمینه پیمان سن‌پترزبورگ را فراهم کرد. روسـیه به شـاه تهماسـب وعده داد که در مقابل افغان‌ها از او حمایت کند به شـرطی که قلمرو متصرفی در قفقاز و گیلان و مازندران و اسـترآباد به روسیه واگذار شود.

شـاه تهماسـب دوم اسـماعیل بیـک اعتمادالدوله وزیر خود را به سـفارتِ دربار روسـیه فرسـتاد. روس‌ها اعطـای کمک خود را مشـروط به الحاق ایـالات ایرانی کـه تصرف کرده بودنـد به انضمام مازندران و اسـترآباد نمودند. اسـماعیل بیک این شـرایط را قبـول کرد و در ۲۳ سـپتامبر ۱۷۲۳ قـراردادی با آندری اسـترمن وزیر امـور خارجه روسـیه امضا کرد که به موجـب آن دربند، بادکوبه، شیروان، داغستان، گیلان، مازندران و استرآباد به قلمرو روسیه واگذار می‌شد و در مقابل روس‌ها متعهد می‌شدند افغان‌ها را از ایران بیرون نموده و شاه تهماسب دوم را پادشاه قانونی ایران بشناسند. اسماعیل بیک که خودسـرانه این قرارداد را امضا کـرده بود از ترس جرأت نکرد به ایران مراجعت کند و در آسـتراخان مقیم شـد. پتر کبیر برای آنکه قرارداد را به تصویب شـاه تهماسـب برسـاند در اکتبـر ۱۷۲۳ پرنس بوریس مچرسـکی را به ایران فرسـتاد. مقارن این احوال حسـن پاشـا فرمانده سپاه عثمانی پس از تصرف کرمانشاه و همدان به سوی تبریز روی آورد. شـاه تهماسب به تهران گریخت و چون در این شهر با قوایی که اشرف افغان به‌دنبال او فرستاده بود روبه‌رو شـد ناچار به مازندران فرار کرد سـفیر روسیه در فرح‌آباد مازندران به حضور شـاه رسـید و اصرار کرد وی قـرارداد را تصویب کند ولی شـاه زیر بار نرفت و وی را با دسـت خالی به روسـیه روانه کرد. بـا این حال این مناطق همچنان تا ۹ سـال بعد در اشـغال روسیه تزاری ماند تا زمانی که نادرقلی‌خان توانسـت آن را از روس‌ها پس بگیرد.

متنی معروف وجود دارد که به غلط به‌عنوان وصیت‌نامه پترکبیر شناخته می‌شود و در آن آمده است: «بر شما لازم است که بی‌درنگ کشور گرجستان و سرزمین قفقاز را بگیرید و پادشاه ایران را دست‌نشانده و فرمان‌بردار خود کنید. پس از آن باید آهنگ هندوستان کرد، زیرا که کشوری بسیار بزرگ و بهترین بازار تجارت است و هرگاه بدانجا دست یافتید هر قدر پول که به وسیله انگلستان به‌دست می‌آید می‌توان مستقیماً از هندوستان فراهم کرد.»

پیمان استانبول میان روسیه و عثمانی

در همین شـرایط شاه تهماسب دوم سـفیری به نام مرتضـی قلی‌بیک را بـه اسـتانبول فرسـتاد و از دولت عثمانـی تقاضا کرد در این موقعیـت خطرناک از جنگ با ایران خودداری کند. عثمانی‌ها پاسـخ دادند روسـیه دربنـد و بادکوبه را گرفتـه و افغان‌ها اصفهـان را قبضه کرده‌انـد و آن‌ها نیز قصد دارند ایروان و تبریز را هم قبل از اینکه به دست دشمنان ایران بیفتد تصرف کنند ولی در صورتی که شـاه تهماسـب حاضر شـود گرجستان و ارمنسـتان و آذربایجان را به عثمانی واگذار نماید آنها به او کمک خواهند کرد.

سفیر ایران پس از دریافت این شرایط غیرقابل قبول راه مراجعت را در پیش گرفت. در اکتبر ۱۷۲۳ نیروهای عثمانـی از تفلیس حرکت نمـوده و گنجه را در محاصره گرفتند. قوای روسـی پیشدسـتی کرده زودتر موفق به تصرف آن شهر شدند. نپلویف سفیر روسیه در استانبول دولـت عثمانی را تهدیـد به جنگ کرد. سـلطان احمد سـوم از گستاخی وی خشمگین شـد و دستور داد او را زندانی کنند. با وسـاطت مارکی دوبوناک سفیر فرانسه در اسـتانبول سفیر روس آزاد شـد و روسیه در ۲۴ ژوئن ۱۷۲۴ قراردادی در مورد تقسـیم ایـالات ایران با داماد ابراهیم پاشـا صدراعظم عثمانی امضا کـرد. به موجب این قـرارداد دولت عثمانی تعلق ایالات اشغال‌شـده از طرف قشـون روسـیه را به انضمام مازندران و اسـترآباد بـه آن دولت کـه در پیمان سـن‌پترزبورگ نیز به امضای اسـماعیل‌بیک رسـیده بود به رسمیت شـناخت و خط سـرحدی جدیـدی بین متصرفـات دو کشـور از محل تلاقی رودخانه‌های ارس و کورا تا اردبیل ترسـیم شـد و تبریز و همدان و کرمانشاه و کلیه نقاط واقع در غرب این خط مرزی متعلق به عثمانی‌ها شـناخته شد. ضمناً دو دولت موافقت کردند در صورتی که شـاه تهماسـب دوم این تغییرات اراضی را به رسـمیت بشناسـد به او کمک نمایند تا سـلطنت خود را در باقی خاک ایران به دسـت آورد ولـی اگر سرسـختی نشـان داد و مخالفت کرد، دو دولـت برای اینکـه از جانب ایران فراغت خاطر داشـته باشـند هر کسی را که شایسته‌تر دیدند به سلطنت ایران انتخاب کنند.

پـس از امضـای این قـرارداد کـه مترادف بـا تجزیه خاک ایـران بـود، عثمانی‌ها در صدد برآمدند سـهمیه خود را تصرف کننـد لذا ارتش عثمانی به طرف همدان عزیمـت نمود و پـس از محاصره کوتاهی آن شـهر را در اوت ۱۷۲۴ تصرف کرد. یک سـپاه دیگـر عثمانی قلعه ایروان را در محاصره گرفت و پس از سـه ماه این قلعه را هم با دادن تلفات زیاد تسخیر کرد و آنگاه ارتش فاتح به سـوی تبریز روانه شـد. پادگان تبریز شجاعانه در مقابل نیـروی مهاجم مقاومت کرد و ترک‌ها ناچار در سـپتامبر ۱۷۲۴ از محاصره آن شهر دست برداشتند. در تابستان ۱۷۲۵ یک سپاه عظیم هفتاد هزار نفری عثمانی مجدداً تبریز را محاصره کرد. دفاع شهر قهرمانانه بود و ایرانی‌ها سـی هزار و ترک‌ها بیست هزار نفر تلفات دادند تا اینکه عاقبـت نیروی عثمانـی موفق به تصرف تبریز شـد. در پایان تابسـتان ۱۷۲۵ ترکان عثمانی کلیه ایالات غربی ایـران را تصرف کرده و نقشـه تقسـیم ایـران را در مورد خودشـان عملـی کردنـد. روس‌ها نیز درصـدد تصرف نقاطـی که به موجـب عهدنامه حق خود می‌دانسـتند برآمدند. در دسـامبر ۱۷۲۴ ماژور مانیوشکین با قشون امدادی از بادکوبه با کشـتی وارد گیلان شـد و در فوریه ۱۷۲۵ سـپاه ایران را که تعـدادش در حدود پانزده هزار نفر بود و به امر شـاه تهماسـب برای پس گرفتن رشـت جمع شده بودند، شکست سختی داد. در ژوئن آن سال لاهیجـان به تصـرف روس‌ها درآمد اما دیگـر پیش‌تر از ایـن نرفتنـد و آن هم به علت مرگ پتر کبیـر در ۸ فوریه ۱۷۲۵ بود که نقشه‌های تهاجمی روس‌ها را برای تصرف مازندران و استرآباد بی‌نتیجه کرد.

این پیمـان بـرای روسـیه و عثمانی سـودی در پی نداشـت چراکـه ایران بـار دیگر سـرداری بـزرگ چون نادرشـاه افشـار را پرورانده بود که توانست قوای روسیه و عثمانی را وادار به عقب‌نشـینی کند و روسیه در پیمان رشت در سال ۱۷۳۲ و پیمان گنجه در سال ۱۷۳۵ تمام سرزمین‌های گرفته‌شده را به ایران برگرداند.

پیمان رشت و گنجه و بازگشت قلمرو ایران

روس‌هـا که بـه دلیـل مقاومـت نیروهـای ایرانی و همچنین شـیوع وبا تلفات سـنگینی در گیلان متحمل شده بودند و همچنین با شنیدن بازسازی قوای نظامی ایران توسـط نادرقلی‌خان در ماه اکتبـر ۱۷۳۰ نامه‌ای به شـاه تهماسب دوم نوشتند و شـرایط تخلیه نیروهای روس از گیلان را بیان کردند، اندکی بعد بارون شافیروف سفیر روسـیه وارد رشت شـد تا همراه با ژنرال لواشوف قراردادی با ایران منعقد کند که به‌خاطر لشکرکشی شاه تهماسـب دوم برعلیه عثمانی مدتی مذاکرات قطع شد و درنهایت درسال ۱۷۳۲ میلادی قرارداد ایران و روسیه در رشـت منعقد شـد. طبـق آن قرارداد روسـیه متعهد شـد در ظرف پنج ماه کلیه نواحـی متصرفی خود را در ایـران که از زمان پتر یکم تصرف شـده بـود خالی کند و به شـمال رود و عقب‌نشینی کند. روسـیه متعهد شد بعد از خروج عثمانی از نواحی گرجسـتان و ارمنستان ایـن مناطق را نیـز تخلیه کند. به موجـب این پیمان به بازرگانان روسـیه در ایران و تجار ایران در روسـیه آزادی تجارت داده شد و هر یک از این دو کشور در کشور دیگر یـک نمایندگی سیاسـی ایجاد کردند. دربنـد، گنجه و غیره نیز سه سال بعد طی پیمان گنجه به ایران بازگشت داده شـدند. همچنین در پیمان گنجه بار دیگر بر مفاد پیمان رشـت تأکید شـد. روسـیه تزاری که از پیشروی عثمانی در غرب و شـمالغرب ایران ناخرسند بود تمایل داشـت به نادرقلی‌خان برای اخراج عثمانی کمک کند به همین دلیل نمایندگانی از روسیه به دیدارِ نادر آمدند تـا او را بر جنگ با عثمانی تحریـک کنند و وعده تخلیه قلعه‌های روسی در ساحلِ خزر را دادند. نادر به روس‌ها ظنین بـود و با بی‌میلی، اتحادِ غیررسـمی با روس‌ها را ادامه داد. به نماینده روسـیه، شاهزاده گولیتسین قولِ اتحادِ متقابل علیه عثمانی داده شـد و او نادر را در نبردِ بعدی‌اش همراهی کرد.

نـادر در ۳ نوامبـر ۱۷۳۴ م، بـرای محاصره گنجه به آنجا رسـید و با کمکِ مهندسـان و توپخانه روسی گنجه را محاصـره کرد. در ۱۷۳۵ م، روس‌هـا در گنجه با نادر پیمان بستند تا رود سولاک را به‌عنوان مرزِ ایران و روسیه قـرار دهند و طی دو ماه همه سـربازانِ روسـی از خاکِ ایران بیـرون بروند. نادر به موجبِ آن، بـا اتحادِ دفاعی موافقت کرد و آنا، امپراتریس روسـیه، متعهد شد دربند و باکـو را به ایـران بازگرداند. دو طـرف پذیرفتند بدون رضایـتِ طرفِ دیگـر، واردِ صلحی جداگانـه با عثمانی نشـوند. این پیمان به شـکل‌گیری اتحادی دفاعی بین ایران و امپراطوری روسـیه در برابـر امپراطوری عثمانی که به تازگی در جنگ با ایران دچار شکسـت شـده بود انجامید. این پیمان منجر به برتری دیپلماتیک روسـیه در جنـگ با عثمانی شـد و برای نـادر، فرمانروای ایران در مرزهـای شـمالی امپراطـوری خـود یک آسـودگی نظامی به وجود آورد. ایران همچنین توانسـت در جنگ ایـران و عثمانی از ۱۷۳۰ تا ۱۷۳۵ همه سـرزمین‌های اشغال‌شده توسط عثمانی را باز پس بگیرد.

این دوران اشـغالگری روسـیه و عثمانـی علیه ایران هرچنـد با ظهـور نابغـه نظامی ایران نادرشـاه افشـار ناکام ماند اما سیاسـت توسـعه‌طلبانه روسـیه در کمتر از صدسـال دیگر به تصرف قفقـاز در دوره قاجار منجر شد. این توسعه‌طلبی روس‌ها که از سوی حاکمان ایران امری موقت قلمداد می‌شـد برای روس‌ها امری قطعی و غیرقابل گذشـت بود و در ادامه سیاسـت‌های آنان در دوره زندیه و قاجار پیگری شد. درحالی‌که روسیه تزاری با اصلاحات پترکبیر در مسـیر مدرن شـدن قرار گرفته بود، حکومتداری در ایران سنتی همچنان بر همان مدار پیشـین بود و همین امر نیز به شکست‌های بعدی ایران در قفقاز منجر شد.

پتر کبیر

دیپلمات‌ها

دیپلماسی مؤثرترین راه است

متیو میلـر، سـخنگوی وزارت امور خارجـه ایالات متحـده آمریـکا روز دوشـنبه بـه وقـت محلی در جمع خبرنگاران در پاسـخ به سـوالی در خصوص واکنش آمریکا درباره لحن دکتر مسـعود پزشکیان، رئیس‌جمهور منتخب ایران و نیز تمایل دولت بایدن برای بازگشت به برجام در ابتدای دولتش، و احتمال بازگشت به برجام گفت: «ما هیچ انتظاری نداریم که این انتخابات منجر به تغییری اساسـی در مسیر یا سیاست‌های ایران شود. در نهایت، این رئیس‌جمهور نیست که در مورد آینده سیاست ایران حرف نهایی را می‌زند بلکه رهبر عالی ایران حرف آخر را می‌زند.» سـخنگوی وزارت امور خارجـه آمریکا در عین حال بـا تکـرار ادعاهای واشـنگتن دربـاره فعالیت‌های منطقـه‌ای ایـران مدعی شـد: «بدیهی اسـت اگر رئیس‌جمهـوری جدیـد ایـن اختیار را داشـت که اقداماتی را برای محدود کردن برنامه هسته‌ای ایران، توقف حمایت مالی از تروریسم و توقف فعالیت‌های بی‌ثبات‌کننده در منطقه انجام دهد، ما از آن استقبال می‌کردیم، اما در شـرایط فعلی هیچ انتظاری برای تغییر نداریم.» این مقام ارشـد وزارت خارجه آمریکا در ادامه به نگرانی‌های واشنگتن درباره فعالیت‌های هسـته‌ای ایران اشاره کرد و در عین حال گفت: «ما همیشه گفته‌ایم که دیپلماسـی مؤثرترین راه برای دستیابی به یک راه‌حل مؤثر و پایدار در رابطه با برنامه هسته‌ای ایران است، یکی از موضوعاتی که بدیهی است نگرانی‌های زیادی درباره آن داریم. با انتخابات اخیـر هیچ چیز تغییری نکرده اسـت؛ ما به وضوح گفته‌ایـم با توجه به تشـدید تنش‌زایی‌هـای تهران در سراسـر جهان، در حال حاضـر از هرگونه راه‌حل دیپلماتیک معنادار فاصله داریم.»

در مواجهه با اروپا برای هر گزینه‌ای آماده‌ایم

عباس باقرپور، سفیر ایران در اتریش، در پیامی در شبکه مجازی ایکس با اشـاره به پیروزی مسـعود پزشـکیان در چهاردهمین انتخابات ریاسـت‌جمهوری نوشـت: «ادراکات و علائق متفاوت بین ایران و اروپا، چالش‌ها و فرصت‌های چندوجهی را ایجاد کرده است. در عین حال ایران برای هر گزینه‌ای آماده است، اگرچه یک تعامل ۲ جانبه سودمند را ترجیح می‌دهیم. ما از اروپایی‌ها برای اینکه از زیبایی‌های دموکراسی ما بهره ببرند، استقبال می‌کنیم، قبل از اینکه برایشان گران تمام شود.»

صهیونیسم از مظاهر نژادپرستی

علی بحرینی، سـفیر و نماینده دائم جمهوری اسـلامی ایران در دفتر سـازمان ملـل در ژنو، در بیانیه مشـترکی که به نمایندگی از تعدادی کشـورها در پنجاه و ششـمین نشست شورای حقوق بشـر قرائت کرد، ضمن انتقاد شـدید از جنایات رژیم اسـرائیل در غزه، صهیونیسـم را یکـی از مظاهر نژادپرسـتی خوانـد و گفت که رژیـم صهیونیسـتی حقوق فلسـطینی‌ها را به صورت گسترده نقض کرده است. نماینده دائم ایران در این نشست که با حضور گزارشگر ویژه نژادپرسـتی برگزار شد، به نمایندگی از تعدادی کشورهای اسلامی و برخی کشورهای مستقل بیانیه مشـترکی را با محوریـت ضرورت احیای قطعنامه ۳۳۷۹ مجمع عمومی سازمان ملل در راستای شناسایی صهیونیسم به‌عنوان یکی از اشکال نژادپرستی قرائت کرد.